

प्रकरण

पालमपूर गावाची कहाणी

आढावा

या कथेचा उद्देश निर्मितीशी संबंधित काही मूलभूत संकल्पनांची ओळख करून देणे आहे आणि हे आपण पालमपूर नावाच्या एका काल्पनिक गावाच्या कथेद्वारे करतो.*

पालमपूरमध्ये शेती हा मुख्य व्यवसाय आहे, तर लघु उद्योग, दुग्धव्यवसाय, वाहतूक इत्यादी अनेक व्यवसाय मर्यादित प्रमाणात केले जातात. या उत्पादन उपक्रमांना विविध प्रकारच्या संसाधनांची आवश्यकता असते - नैसर्गिक संसाधने, मानवनिर्मित वस्तू, मानवी प्रयत्न, पैसा इ.

पालमपूरची कथा वाचताना, आपण शिकू की विविध संसाधने एकत्रितपणे गावात इच्छित वस्तू आणि सेवा कशा निर्माण करतात.

चित्र १.१ गावाचे दृश्य

परिचय

पालमपूर हे शेजारच्या गावांशी आणि शहरांशी चांगले जोडलेले आहे. रायगंज हे एक मोठे गाव आहे, जे पालमपूरपासून ३ किमी अंतरावर आहे. एक सर्व हवामान रस्ता गावाला रायगंजशी आणि पुढे जवळच्या लहान शहर शाहपूरशी जोडतो. या रस्त्यावर अनेक प्रकारची वाहतूक दिसते, ज्यामध्ये गुळ (गुर) आणि इतर वस्तूंनी भरलेल्या बैलगाड्या, टांगा, बोगी (म्हशींनी ओढलेली लाकडी गाडी) पासून ते मोटारसायकल, जीप, ट्रॅक्टर आणि ट्रक यासारख्या मोटार वाहनांपर्यंत अनेक प्रकारची वाहतूक दिसते.

या गावात विविध जातींची सुमारे ४५० कुटुंबे राहतात. ८० उच्चवर्णीय कुटुंबांकडे गावातील बहुतेक जमीन आहे. त्यांची घरे, त्यापैकी काही बरीच मोठी आहेत, जी सिमेंट प्लास्टर केलेल्या विटांनी बनलेली आहेत. अनुसूचित जाती (दलित) लोकसंख्येच्या एक तृतीयांश आहेत आणि ते गावाच्या एका कोपऱ्यात आणि त्याहूनही लहान घरांमध्ये राहतात, त्यापैकी काही माती आणि पेंढ्यापासून बनवलेल्या आहेत. बहुतेक घरे

वीज जोडणी. शेतातील सर्व ट्यूबवेलना वीज पुरवली जाते आणि विविध प्रकारच्या लहान व्यवसायांमध्ये वापरली जाते. पालमपूरमध्ये दोन प्राथमिक शाळा आणि एक हायस्कूल आहे.

येथे सरकारद्वारे चालवले जाणारे एक प्राथमिक आरोग्य केंद्र आणि एक खाजगी दवाखाना आहे जिथे आजारी लोकांवर उपचार केले जातात. * वरील वर्णनावरून असे दिसून येते की पालमपूरमध्ये रस्ते, वाहतूक, वीज, सिंचन, शाळा आणि आरोग्य केंद्राची बरीच विकसित व्यवस्था आहे.

तुमच्या जवळच्या गावातील सुविधांशी या सुविधांची तुलना करा.

पालमपूर या काल्पनिक गावाची कथा आपल्याला गावातील विविध प्रकारच्या उत्पादन क्रियाकलापांबद्दल सांगेल. भारतातील गावांमध्ये शेती ही मुख्य उत्पादन क्रियाकलाप आहे. इतर उत्पादन क्रियाकलाप, ज्यांना बिगर-शेती क्रियाकलाप म्हणून संबोधले जाते, त्यात लहान उत्पादन, वाहतूक, दुकानदारी इत्यादींचा समावेश आहे. उत्पादनाबद्दल काही सामान्य गोष्टी जाणून घेतल्यानंतर आपण या दोन्ही प्रकारच्या क्रियाकलापांवर एक नजर टाकू.

* ही कथा अंशतः पश्चिमेकडील बुलंदशहर जिल्ह्यातील एका गावातील गिल्बर्ट एटिएन यांनी केलेल्या संशोधन अभ्यासावर आधारित आहे. उत्तर प्रदेश.

उत्पादन संघटना

उत्पादनाचे उद्दिष्ट आपल्याला हव्या असलेल्या वस्तू आणि सेवांचे उत्पादन करणे आहे. वस्तू आणि सेवांच्या उत्पादनासाठी चार आवश्यकता आहेत.

पहिली गरज म्हणजे जमीन आणि इतर नैसर्गिक संसाधने जसे की पाणी, जंगले, खनिजे.

दुसरी आवश्यकता म्हणजे कामगार, म्हणजे असे लोक जे काम करतील. काही उत्पादन उपक्रमांमध्ये आवश्यक कामे करण्यासाठी उच्च शिक्षित कामगारांची आवश्यकता असते. इतर उपक्रमांमध्ये असे कामगार आवश्यक असतात जे हाताने काम करू शकतात. प्रत्येक कामगार उत्पादनासाठी आवश्यक असलेले कामगार पुरवत असतो.

तिसरी आवश्यकता म्हणजे भौतिक भांडवल, म्हणजेच उत्पादनादरम्यान प्रत्येक टप्प्यावर आवश्यक असलेल्या विविध प्रकारच्या इनपुटची. भौतिक भांडवलात कोणत्या वस्तू येतात? (अ) साधने, यंत्रे, इमारती: साधने आणि यंत्रे शेतकऱ्याच्या नांगरासारख्या अगदी सोप्या साधनांपासून ते जनरेटर, टर्बाइन, संगणक इत्यादी अत्याधुनिक यंत्रांपर्यंत असतात.

अवजारे, यंत्रे, इमारती यांचा वापर उत्पादनात अनेक वर्षे करता येतो आणि त्यांना स्थिर भांडवल म्हणतात. (ब) कच्चा माल आणि हातात पैसा: उत्पादनासाठी विविध प्रकारच्या कच्च्या मालाची आवश्यकता असते जसे की विणकर

वापरतो सूत आणि कुंभार वापरतो माती. तसेच, उत्पादनादरम्यान पैसे देण्यासाठी आणि इतर आवश्यक वस्तू खरेदी करण्यासाठी काही पैशांची नेहमीच आवश्यकता असते. कच्चा माल आणि हातात असलेल्या पैशांना खेळते भांडवल म्हणतात.

अवजारे, यंत्रे आणि इमारतीपेक्षा वेगळे, हे उत्पादनात वापरले जातात.

चौथी आवश्यकता देखील आहे. जमीन, श्रम आणि भौतिक भांडवल एकत्रित करण्यासाठी आणि स्वतः वापरण्यासाठी किंवा बाजारात विकण्यासाठी उत्पादन करण्यासाठी तुम्हाला ज्ञान आणि उद्योगाची आवश्यकता असेल. आजकाल याला मानवी म्हणतात.

भांडवल. पुढील प्रकरणात आपण मानवी भांडवलाबद्दल अधिक जाणून घेऊ. • चित्रात उत्पादनात वापरले जाणारे जमीन, श्रम आणि स्थिर भांडवल ओळखा.

चित्र १.२ अनेक कामगारांसह एक कारखाना आणि यंत्रे

प्रत्येक उत्पादन हे जमीन, श्रम, भौतिक भांडवल आणि मानवी भांडवल एकत्रित करून आयोजित केले जाते, जे उत्पादनाचे घटक म्हणून ओळखले जातात. पालमपूरची कथा वाचताना, आपण उत्पादनाच्या पहिल्या तीन घटकांबद्दल अधिक जाणून घेऊ. सोयीसाठी, या प्रकरणात आपण भौतिक भांडवलाचा उल्लेख भांडवल म्हणून करू.

पालमपूरमधील शेती

१. जमीन निश्चित आहे

पालमपूरमध्ये शेती हा मुख्य उत्पादन व्यवसाय आहे. ७५ टक्के लोक जे काम करतात ते त्यांच्या उपजीविकेसाठी शेतीवर अवलंबून आहेत. ते शेतकरी किंवा शेतमजूर असू शकतात. या लोकांचे कल्याण शेतातील उत्पादनाशी जवळून जोडलेले आहे.

पण लक्षात ठेवा की शेती उत्पादन वाढवण्यात एक मूलभूत अडचण आहे.

लागवडीखालील जमीन जवळजवळ निश्चित आहे. पालमपूरमध्ये १९६० पासून, लागवडीखालील जमीन क्षेत्रात कोणताही विस्तार झालेला नाही.

शेती. तोपर्यंत, गावातील काही पडीक जमिनी शेतीयोग्य जमिनीत रूपांतरित झाल्या होत्या. नवीन जमीन लागवडीखाली आणून शेती उत्पादन वाढवण्याचा आता कोणताही पर्याय नाही.

मोठ्या प्रमाणात जमीन अधिक प्रभावीपणे वापरता आली. पहिल्या काही ट्यूबवेल सरकारने बसवल्या. तथापि, लवकरच शेतकऱ्यांनी खाजगी ट्यूबवेल बसवण्यास सुरुवात केली. परिणामी, १९७० च्या दशकाच्या मध्यापर्यंत संपूर्ण २०० हेक्टर (हेक्टर) लागवडीखालील क्षेत्र सिंचनाखाली आले.

जमीन मोजण्याचे प्रमाणित एकक हेक्टर आहे, जरी गावांमध्ये तुम्हाला बिघा, गिंठा इत्यादी स्थानिक एककांमध्ये जमिनीचे क्षेत्रफळ चर्चेत आढळेल. एक हेक्टर म्हणजे १०० मीटर लांबीच्या एका बाजूच्या चौरसाचे क्षेत्रफळ. तुम्ही १ हेक्टर शेताच्या क्षेत्रफळाची तुमच्या शाळेच्या मैदानाच्या क्षेत्रफळाशी तुलना करू शकता का?

२. एकाच जमिनीतून जास्त पीक घेण्याचा काही मार्ग आहे का?

पिकांच्या प्रकार आणि उपलब्ध सुविधांनुसार, पालमपूर हे उत्तर प्रदेश राज्याच्या पश्चिम भागातील एका गावासारखे दिसेल. पालमपूरमध्ये सर्व जमीन लागवडीखाली आहे. कोणतीही जमीन रिकामी ठेवली जात नाही. पावसाळ्यात (खरीप) शेतकरी ज्वारी आणि बाजरी लावतात. ही झाडे गुरांच्या चारा म्हणून वापरली जातात. त्यानंतर ऑक्टोबर ते डिसेंबर दरम्यान बटाट्याची लागवड केली जाते. हिवाळा हंगामात (रब्बी) शेतात गहू पेरला जातो. उत्पादित गव्हातून शेतकरी कुटुंबाच्या वापरासाठी पुरेसा गहू साठवतात आणि अतिरिक्त गहू रायगंज येथील बाजारात विकतात. जमिनीचा एक भाग उसासाठी देखील समर्पित आहे जो दरवर्षी एकदा कापणी केला जातो.

ऊस, त्याच्या कच्च्या स्वरूपात किंवा गुळाच्या स्वरूपात, शाहपूरमधील व्यापाऱ्यांना विकला जातो.

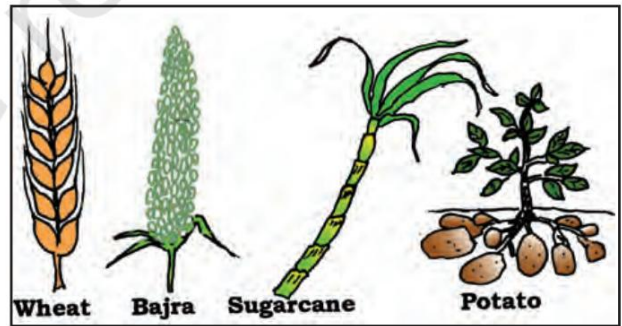
पालमपूरमध्ये शेतकरी वर्षातून तीन वेगवेगळी पिके घेण्यास सक्षम असण्याचे मुख्य कारण म्हणजे पालमपूरमध्ये विकसित सिंचन व्यवस्था. वीज लवकर आली. त्याचा मोठा परिणाम सिंचन व्यवस्थेत परिवर्तन घडवून आणण्यात झाला.

तोपर्यंत शेतकरी विहिरींमधून पाणी काढण्यासाठी आणि लहान शेतांना सिंचन करण्यासाठी पॅशियन चाकांचा वापर करत असत. लोकांनी पाहिले की विजेवर चालणाऱ्या ट्यूबवेलमुळे बरेच पाणी सिंचन करता येते.

भारतातील सर्वच गावांमध्ये सिंचनाची पातळी इतकी जास्त नाही. नदीकाठच्या मैदानांव्यतिरिक्त, आपल्या देशातील किनारी प्रदेश चांगले सिंचनक्षम आहेत. याउलट, दख्खन पठारसारख्या पठाराच्या प्रदेशात सिंचनाची पातळी कमी आहे. देशातील एकूण लागवडीखालील क्षेत्रापैकी आजही ४० टक्क्यांपेक्षा थोडे कमी क्षेत्र सिंचनाखाली आहे. उर्वरित भागात शेती मोठ्या प्रमाणात पावसावर अवलंबून आहे.

वर्षभरात जमिनीच्या एका तुकड्यावर एकापेक्षा जास्त पिके घेणे याला बहुपीक पद्धती म्हणतात. जमिनीच्या एका तुकड्यावर उत्पादन वाढवण्याचा हा सर्वात सामान्य मार्ग आहे. पालमपूरमधील सर्व शेतकरी किमान दोन मुख्य पिके घेतात; गेल्या पंधरा ते वीस वर्षांत बरेच शेतकरी तिसरे पीक म्हणून बटाटा पिकवत आहेत.

चित्र १.३ विविध पिके

चला चर्चा करूया

- खालील तक्ता १.१ मध्ये भारतातील लागवडीखालील जमीन दशलक्ष हेक्टर युनिटमध्ये दाखवली आहे. दिलेल्या आलेखावर हे प्लॉट करा. आलेख काय दाखवतो?

वर्गात चर्चा करा.

पालमपूर गावाची कहाणी

३

जास्त उत्पादन फक्त एका पासून शक्य होते
उच्च वृद्धत्वाच्या बियाण्यांचे संयोजन, सिंचन,
रासायनिक खते, कीटकनाशके इ.

पंजाब, हरियाणा आणि
पश्चिम उत्तर प्रदेश हे पहिले होते

आधुनिक शेती पद्धती वापरून पहा
भारत. या प्रदेशातील शेतकरी सेट करतात
सिंचनासाठी ट्यूबवेल बांधल्या आणि वापरल्या
उच्च उष्णकटिबंधीय बियाणे, रासायनिक खते आणि
शेतीतील कीटकनाशके. त्यापैकी काही
ट्रॅक्टर सारखी शेतीची यंत्रसामग्री खरेदी केली आणि
मळणी करणारे यंत्र, जे नांगरणी करतात आणि
कापणी जलद झाली. त्यांना बक्षीस मिळाले
गव्हाचे उच्च उत्पादन असलेले.

पालमपूरमध्ये, गव्हाचे उत्पादन
पारंपारिक जातीमधून १३०० किलो होते
प्रति हेक्टर. उच्च वनी बियाण्यांसह, उत्पादन
प्रति हेक्टर ३२०० किलो पर्यंत वाढले.
उत्पादनात मोठी वाढ झाली
गहू. शेतकऱ्यांकडे आता जास्त प्रमाणात होते
बाजारात विकण्यासाठी अतिरिक्त गहू.

चला चर्चा करूया

- अनेकांमध्ये काय फरक आहे?
पीक आणि आधुनिक शेती पद्धत?
- खालील तक्ता दाखवतो की
भारतातील गहू आणि डाळींचे उत्पादन
हरित क्रांतीनंतर युनिट्समध्ये
दशलक्ष टन. हे एका आलेखावर प्लॉट करा.
हरित क्रांतीही तितकीच होती का?
दोन्ही पिकांसाठी यशस्वी? चर्चा करा.
- आवश्यक असलेले खेळते भांडवल किती आहे?
आधुनिक शेती वापरून शेतकऱ्याने
पद्धती?

तक्ता १.२: डाळी आणि गव्हाचे उत्पादन
(दशलक्ष टनांमध्ये)

	उत्पादन उत्पादन डाळींचे	गहू
१९६५ - ६६	१०	१०
१९७० - ७१	१२	२४
१९८० - ८१	११	३६
१९९० - ९१	१४	५५
२००० - ०१	११	७०
२०१० - ११	१८	८७
२०१२ - १३	१८	९४
२०१३ - १४	१९	९६
२०१४ - १५	१७	८७
२०१५ - १६	१७	९४
२०१६ - १७	२३	९९
२०१७ - १८	२५	१००
२०१८ - १९	२३	१०४
२०१९ - २०	२३	१०८
२०२० - २१	२६	११०
२१ २०२१ -	२७	१०७
२२ २०२२ -	२६	१११
२३ २०२३ - २४	२४.५	११३

स्रोत: कृषी आणि शेतकरी विभाग, एएस आणि ई विभाग
आर्थिक सर्वेक्षण २०२३-२४ मध्ये कल्याण, सांख्यिकीय परिशिष्ट.

- आधुनिक शेती पद्धतीसाठी आवश्यक आहे
पेक्षा जास्त रोखीने सुरुवात करण्यासाठी शेतकरी
आधी. का?

सुचवलेली ऑक्टिव्हिटी

- तुमच्या क्षेत्रभेटीदरम्यान काहीशी बोला
तुमच्या प्रदेशातील शेतकरी. शोधा:
१. कोणत्या प्रकारच्या शेती पद्धती -
आधुनिक किंवा पारंपारिक किंवा मिश्र - करा
शेतकरी वापरतात का? एक टीप लिहा.
२. सिंचनाचे स्रोत कोणते आहेत?
३. लागवडीखालील जमिनीचा किती भाग आहे?
सिंचन केले? (खूप कमी/जवळजवळ अर्धे/
बहुमत/सर्व)
४. शेतकरी कुठून मिळवतात?
त्यांना आवश्यक असलेले इनपुट?

३. जमीन टिकेल का?

जमीन ही एक नैसर्गिक संपत्ती आहे, ती
वापरात काळजी घेणे आवश्यक आहे.
वैज्ञानिक अहवाल असे दर्शवतात की आधुनिक
शेती पद्धतीचा अतिरेकी वापर झाला आहे
नैसर्गिक संसाधनांचा आधार.

अनेक क्षेत्रांमध्ये, हरित क्रांती आहे
मातीची सुपीकता कमी होण्याशी संबंधित
रसायनांच्या वाढत्या वापरामुळे
खते. तसेच, सतत वापर
ट्यूबवेल सिंचनासाठी भूजल आहे
त्यामुळे पाण्याची पातळी खालावली.
पर्यावरणीय संसाधने, जसे की मातीची सुपीकता
आणि भूजल, वर्षानुवर्षे साचलेले आहेत.
एकदा नष्ट झाले की ते खूप कठीण असते
त्यांना पुनर्संचयित करा. आपण काळजी घेतली पाहिजे
भविष्य सुनिश्चित करण्यासाठी पर्यावरण
शेतीचा विकास.

सुचवलेली ऑक्टिव्हिटी

- खालील अहवाल वाचल्यानंतर
वर्तमानपत्रे/मासिके, पत्र लिहा
तुमच्या स्वतःच्या कृषीमंत्र्यांना
त्याला कसे वापरायचे ते सांगणारे शब्द
रासायनिक खते हानिकारक असू शकतात.

...रासायनिक खते पुरवतात
पाण्यात विरघळणारे खनिजे आणि
वनस्पतींना त्वरित उपलब्ध असतात.
परंतु हे यामध्ये ठेवता येणार नाहीत

पालमपूर गावाची कहाणी

चित्र १.५ पालमपूर गाव: लागवडीखालील जमिनीचे वितरण

माती दीर्घकाळ टिकते. ते मातीतून बाहेर पडू शकतात आणि भूजल, नद्या आणि तलाव प्रदूषित करू शकतात. रासायनिक खते जमिनीतील जीवाणू आणि इतर सूक्ष्मजीव देखील मारू शकतात. याचा अर्थ त्यांच्या वापरानंतर काही काळानंतर, माती पूर्वीपेक्षा कमी सुपीक होईल....(स्रोत: डाउन टू अर्थ, नवी दिल्ली)

.....पंजाबमध्ये रासायनिक खतांचा वापर देशात सर्वाधिक आहे. रासायनिक खतांच्या सतत वापरामुळे मातीचे आरोग्य बिघडत आहे. पंजाबच्या शेतकऱ्यांना आता समान उत्पादन पातळी साध्य करण्यासाठी अधिकाधिक रासायनिक खते आणि इतर निविडे वापरण्यास भाग पाडले जात आहे. याचा अर्थ लागवडीचा खर्च खूप वेगाने वाढत आहे..... (स्रोत: द ट्रिब्यून, चंदीगड)

जमिनीवर, २४० कुटुंबे २ हेक्टरपेक्षा कमी आकाराच्या जमिनीच्या लहान तुकड्यांवर शेती करतात.

अशा जमिनीची लागवड शेतकरी कुटुंबाला पुरेसे उत्पन्न देत नाही.

१९६० मध्ये, गोबिंद एक शेतकरी होता ज्याच्याकडे २.२५ हेक्टर जमीन होती जी मोठ्या प्रमाणात सिंचनाखाली नव्हती. गोबिंदने त्याच्या तीन मुलांसह जमिनीची लागवड केली. जरी ते फारसे आरामात राहत नसले तरी, कुटुंबाकडे असलेल्या एका म्हशीपासून थोडेसे अतिरिक्त उत्पन्न मिळवून कुटुंब स्वतःचे पोट भरत असे.

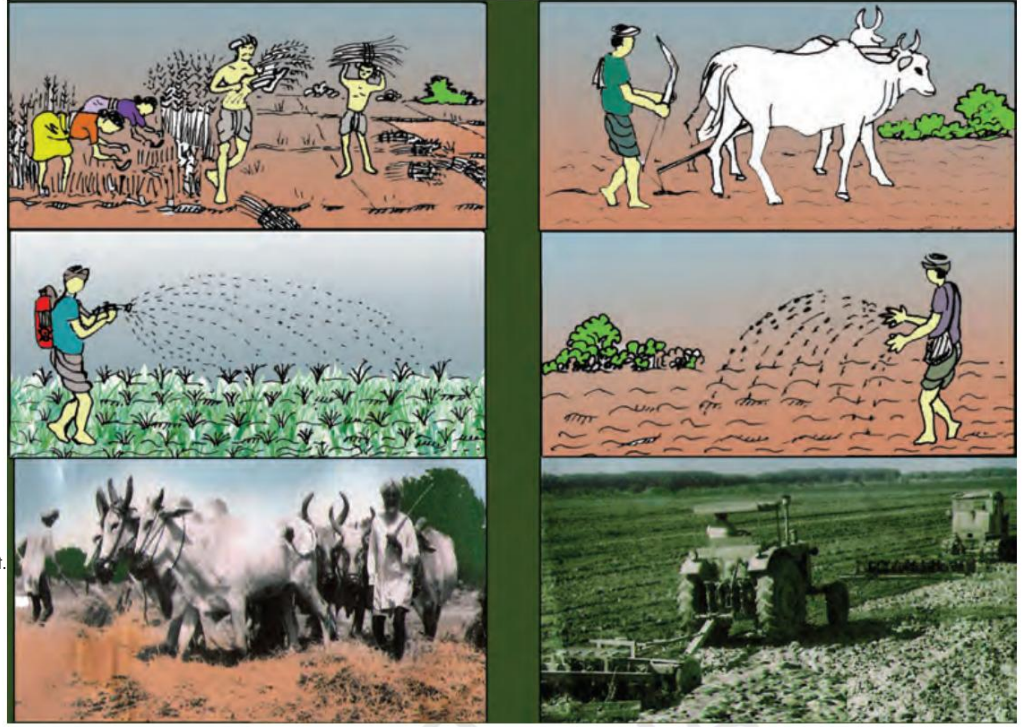
गोविंदच्या मृत्यूनंतर काही वर्षांनी, ही जमीन त्याच्या तीन मुलांमध्ये विभागली गेली. आता प्रत्येकाकडे फक्त ०.७५ हेक्टर जमीन आहे. सुधारित सिंचन आणि आधुनिक शेती पद्धती असूनही, गोविंदचे मुलगे त्यांच्या जमिनीतून उदरनिर्वाह करू शकत नाहीत. त्यांना वर्षाच्या काही काळात अतिरिक्त काम शोधावे लागते.

४. पालमपूरच्या शेतकऱ्यांमध्ये जमिनीचे वाटप कसे केले जाते?

शेतीसाठी जमीन किती महत्वाची आहे हे तुम्हाला नक्कीच कळले असेल. दुर्दैवाने, शेती करणाऱ्या सर्व लोकांकडे शेतीसाठी पुरेशी जमीन नाही. पालमपूरमध्ये, ४५० कुटुंबांपैकी सुमारे एक तृतीयांश कुटुंबे भूमिहीन आहेत, म्हणजेच १५० कुटुंबे, ज्यांपैकी बहुतेक दलित आहेत, त्यांच्याकडे शेतीसाठी जमीन नाही.

उर्वरित कुटुंबांपैकी ज्यांच्याकडे मालकी आहे

चित्रात तुम्हाला गावाभोवती पसरलेले मोठ्या संख्येने छोटे भूखंड दिसत आहेत. हे भूखंड लहान शेतकरी शेती करतात. दुसरीकडे, गावाच्या अर्ध्याहून अधिक क्षेत्रावर मोठ्या आकाराचे भूखंड आहेत. पालमपूरमध्ये, मध्यम आणि मोठ्या शेतकऱ्यांची ६० कुटुंबे आहेत जी २ हेक्टरपेक्षा जास्त जमीन शेती करतात. काही मोठ्या शेतकऱ्यांकडे १० हेक्टर किंवा त्याहून अधिक जमीन आहे.

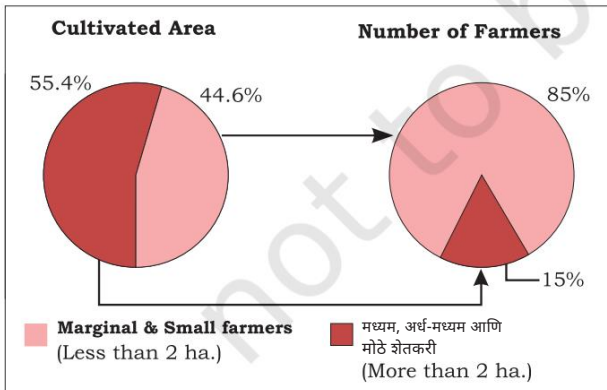
चित्र १.६ शेतात काम: गहू पीक - बैलांनी नांगरणी करणे, पेरणी करणे, कीटकनाशकांची फवारणी करणे, पारंपारिक पद्धतीने लागवड करणे, आधुनिक पद्धतीने लागवड करणे आणि पिकांची तोडणी करणे.

चला चर्चा करूया

- चित्र १.५ मध्ये, लहान शेतकऱ्यांनी लागवड केलेल्या जमिनीवर तुम्ही सावली देऊ शकता का? • इतके शेतकरी कुटुंब इतक्या लहान जमिनी का लागवड करतात? • भारतातील शेतकऱ्यांचे वितरण आणि त्यांनी लागवड केलेल्या जमिनीचे प्रमाण खालील आलेख १.१ मध्ये दिले आहे. वर्गात चर्चा करा.

आलेख १.१: लागवडीखालील क्षेत्र आणि शेतकऱ्यांचे वितरण

स्रोत: पॉकेट बुक ऑफ ऑफिशियल स्टॅटिस्टिक्स २०२० आणि स्टेट ऑफ इंडियन ऑफिशियल स्टॅटिस्टिक्स २०२०, ऑफिशियल स्टॅटिस्टिक्स, सहकार आणि शेतकरी कल्याण विभाग.

चला चर्चा करूया

- पालमपूरमध्ये लागवडीखालील जमिनीचे वाटप असमान आहे यावर तुम्ही सहमत आहात का? भारतासाठीही तुम्हाला अशीच परिस्थिती आढळते का? स्पष्ट करा.

५. मजूर कोण पुरवेल?

जमिनीनंतर, उत्पादनासाठी आवश्यक असलेला दुसरा घटक म्हणजे श्रम. शेतीसाठी खूप कष्ट करावे लागतात. लहान शेतकरी त्यांच्या कुटुंबांसह स्वतःच्या शेतात मशागत करतात. अशा प्रकारे, ते शेतीसाठी आवश्यक असलेले कामगार स्वतः पुरवतात. मध्यम आणि मोठे शेतकरी त्यांच्या शेतात काम करण्यासाठी शेतमजूर ठेवतात.

चला चर्चा करूया

- चित्र १.६ मध्ये शेतात केले जाणारे काम ओळखा आणि त्यांना योग्य क्रमाने लावा.

शेतमजूर हे भूमिहीन कुटुंबांमधून येतात किंवा लहान जमिनीची लागवड करणाऱ्या कुटुंबांमधून येतात. शेतकऱ्यांप्रमाणे, शेतमजुरांना जमिनीवर अधिकार नाही.

चित्र १.७ दला आणि रामकली यांच्यातील संभाषण

जमिनीवर पिकवलेले पीक. त्याऐवजी ज्या शेतकऱ्यासाठी ते काम करतात त्यांना त्यांना मजुरी दिली जाते. मजुरी रोख स्वरूपात किंवा वस्तू स्वरूपात असू शकते जसे की पीक. कधीकधी मजुरांना जेवण देखील मिळते. मजुरी प्रदेशानुसार, पीक ते पीक, एका शेतीच्या कामात (जसे की पेरणी आणि कापणी) मोठ्या प्रमाणात बदलते. रोजगाराच्या कालावधीत देखील मोठी तफावत असते. शेती

मजूर दररोज किंवा कापणीसारख्या एका विशिष्ट शेतीच्या कामासाठी किंवा संपूर्ण वर्षभर कामावर ठेवला जाऊ शकतो.

दलाला हा पालमपूरमध्ये रोजंदारीवर काम करणारा एक भूमिहीन शेतमजूर आहे.

याचा अर्थ त्याला नियमितपणे काम शोधावं लागतं. सरकारने ठरवलेल्या शेतमजुरासाठी किमान वेतन ३०० रुपये प्रतिदिन आहे (मार्च २०१९), परंतु दलाला फक्त १६० रुपये मिळतात.

पालमपूरमधील शेतमजूरामध्ये कामासाठी तीव्र स्पर्धा आहे, त्यामुळे लोक कमी वेतनावर काम करण्यास तयार होतात. दला त्याच्या परिस्थितीबद्दल रामकलीकडे तक्रार करतो, जी दुसरी शेतमजूर आहे.

दला आणि रामकली दोघेही गावातील सर्वात गरीब लोकांपैकी आहेत.

चला चर्चा करूया

- डाला आणि रामकली सारखे शेतमजूर गरीब का आहेत? • गोसाईपूर आणि मजौली ही उत्तर बिहारमधील दोन गावे आहेत. या दोन्ही गावांमधील एकूण ८५० कुटुंबांपैकी २५० हून अधिक पुरुष ग्रामीण पंजाब आणि हरियाणा किंवा दिल्ली, मुंबई, सुरत, हैदराबाद किंवा नागपूर येथे काम करतात. भारतातील बहुतेक गावांमध्ये असे स्थलांतर सामान्य आहे. लोक स्थलांतर का करतात? गोसाईपूर आणि मजौलीचे स्थलांतरित त्यांच्या गंतव्यस्थानावर काय काम करतील याचे तुम्ही (तुमच्या कल्पनेनुसार) वर्णन करू शकता का?

शेतकरी. तेजपाल सिंग सविताला चार महिन्यांसाठी २४ टक्के व्याजदराने कर्ज देण्यास सहमत आहे, जो खूप जास्त व्याजदर आहे. सविताला कापणीच्या हंगामात दररोज १०० रुपये या दराने त्याच्या शेतात शेतमजूर म्हणून काम करण्याचे वचन देखील द्यावे लागते. तुम्हाला माहिती आहेच की, हे वेतन खूपच कमी आहे. सविताला माहित आहे की तिला स्वतःच्या शेतात कापणी पूर्ण करण्यासाठी खूप कष्ट करावे लागतील आणि नंतर तेजपाल सिंगसाठी शेतमजूर म्हणून काम करावे लागेल. कापणीचा काळ खूप व्यस्त असतो. तीन मुलांची आई म्हणून तिच्यावर घरच्या खूप जबाबदाऱ्या असतात. लहान शेतकऱ्यासाठी कर्ज मिळवणे कठीण आहे हे माहित असल्याने सविता या कठीण अटींना सहमती देते.

२. लहान शेतकऱ्यांच्या तुलनेत, मध्यम आणि मोठ्या शेतकऱ्यांकडे शेतीतून स्वतःची बचत असते. त्यामुळे ते आवश्यक भांडवलाची व्यवस्था करू शकतात. या शेतकऱ्यांकडे स्वतःची बचत कशी असते? याचे उत्तर तुम्हाला पुढील भागात मिळेल.

६. शेतीसाठी लागणारे भांडवल

तुम्ही आधीच पाहिले असेल की आधुनिक शेती पद्धतींना मोठ्या प्रमाणात भांडवलाची आवश्यकता असते, त्यामुळे आता शेतकऱ्याला पूर्वीपेक्षा जास्त पैशांची आवश्यकता आहे.

१. बहुतेक लहान शेतकऱ्यांना भांडवलाची व्यवस्था करण्यासाठी कर्ज घ्यावे लागते. ते मोठ्या शेतकऱ्यांकडून किंवा गावातील सावकारांकडून किंवा शेतीसाठी विविध निविद्या पुरवणाऱ्या व्यापाऱ्यांकडून कर्ज घेतात. अशा कर्जावरील व्याजदर खूप जास्त असतो. कर्ज फेडण्यासाठी त्यांना खूप त्रास सहन करावा लागतो.

सविता ही एक लहान शेतकरी आहे. तिच्या १ हेक्टर जमिनीवर गहू लागवड करण्याची तिची योजना आहे. बियाणे, खते आणि कीटकनाशकांव्यतिरिक्त, तिला पाणी खरेदी करण्यासाठी आणि शेतीची अवजारे दुरुस्त करण्यासाठी रोख रकमेची आवश्यकता आहे. तिचा अंदाज आहे की खेळत्या भांडवलासाठी किमान ३,००० रुपये खर्च येईल. तिच्याकडे पैसे नाहीत, म्हणून ती तेजपाल सिंगकडून कर्ज घेण्याचे ठरवते, जो एक मोठा शेतकरी आहे.

आतापर्यंतच्या कथेवर चर्चा करूया....

आपण उत्पादनाचे तीन घटक - जमीन, श्रम आणि भांडवल - आणि शेतीमध्ये त्यांचा वापर कसा केला जातो याबद्दल वाचले आहे. खाली दिलेल्या रिकाम्या जागा भरूया.

उत्पादनाच्या तीन घटकांपैकी, आम्हाला आढळले की श्रम हा उत्पादनाचा सर्वात मुबलक घटक आहे. गावांमध्ये असे बरेच लोक आहेत जे शेतमजूर म्हणून काम करण्यास इच्छुक आहेत, तर कामाच्या संधी मर्यादित आहेत. ते एकतर भूमिहीन कुटुंबातील आहेत किंवा . त्यांना कमी वेतन दिले जाते,

आणि कठीण जीवन जगतात.

श्रमाच्या उलट,

उत्पादनाचा एक दुर्मिळ घटक आहे. लागवडीखालील जमीन क्षेत्रफळ आहे. शिवाय, सध्याची जमीन देखील शेती करणाऱ्या लोकांमध्ये (समान/असमान) वितरित केली जाते . मोठ्या संख्येने लहान शेतकरी आहेत जे लहान जमिनीची लागवड करतात आणि राहतात

भूमिहीन शेतमजुरांपेक्षा परिस्थिती फारशी चांगली नाही. विद्यमान जमिनीचा जास्तीत जास्त वापर करण्यासाठी, शेतकरी वापरतात आणि या दोन्हीमुळे

पिकांच्या उत्पादनात वाढ.

आधुनिक शेती पद्धतींसाठी मोठ्या प्रमाणात ... आवश्यक आहे. लहान शेतकऱ्यांना भांडवलालाची व्यवस्था करण्यासाठी सहसा पैसे उधार घ्यावे लागतात आणि कर्ज फेडण्यासाठी त्यांना खूप त्रास सहन करावा लागतो. म्हणूनच, भांडवल देखील उत्पादनाचा एक दुर्मिळ घटक आहे, विशेषतः लहान शेतकऱ्यांसाठी.

जमीन आणि भांडवल दोन्ही दुर्मिळ असले तरी, उत्पादनाच्या दोन्ही घटकांमध्ये मूलभूत फरक आहे. ही एक नैसर्गिक संसाधने आहे, तर मानवनिर्मित आहे. जमीन स्थिर असताना भांडवल वाढवणे शक्य आहे. म्हणूनच, शेतीमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीची आणि इतर नैसर्गिक संसाधनांची चांगली काळजी घेणे खूप महत्वाचे आहे.

७. अतिरिक्त शेती उत्पादनांची विक्री

समजा शेतकऱ्यांनी उत्पादनाच्या तीन घटकांचा वापर करून त्यांच्या जमिनीवर गहू पिकवला आहे. गव्हाची कापणी झाली आहे आणि उत्पादन पूर्ण झाले आहे.

शेतकरी गव्हाचे काय करतात?

ते कुटुंबाच्या वापरासाठी गव्हाचा काही भाग राखून ठेवतात आणि अतिरिक्त गहू विकतात. सविता आणि गोविंद यांच्या मुलांसारख्या लहान शेतकऱ्यांकडे कमी अतिरिक्त गहू असतो कारण त्यांचे एकूण उत्पादन कमी असते आणि त्यातून त्यांच्या स्वतःच्या कुटुंबाच्या गरजांसाठी मोठा वाटा ठेवला जातो. म्हणून मध्यम आणि मोठे शेतकरीच बाजारात गहू पुरवतात. चित्र १.१ मध्ये, तुम्हाला बैलगाडी गहू घेऊन बाजारात येताना दिसते. बाजारातील व्यापारी गहू खरेदी करतात आणि शहरे आणि शहरांमधील दुकानदारांना पुढे विकतात.

तेजपाल सिंग, हा मोठा शेतकरी आहे, त्याच्या सर्व जमिनीतून ३५० क्विंटल गहू अतिरिक्त आहे! तो रायगंज बाजारात अतिरिक्त गहू विकतो आणि त्याला चांगले उत्पन्न मिळते.

तेजपाल सिंग त्याच्या कमाईचे काय करतात? गेल्या वर्षी, तेजपाल सिंगने बहुतेक पैसे त्याच्या बँक खात्यात जमा केले होते.

नंतर त्यांनी बचतीचा वापर सविता सारख्या कर्जाची गरज असलेल्या शेतकऱ्यांना कर्ज देण्यासाठी केला. पुढील हंगामात शेतीसाठी खेळत्या भांडवलाची व्यवस्था करण्यासाठीही त्यांनी बचतीचा वापर केला. या वर्षी तेजपाल सिंग त्यांच्या कमाईचा वापर दुसरा ट्रॅक्टर खरेदी करण्यासाठी करण्याची योजना आखत आहेत.

दुसऱ्या ट्रॅक्टरमुळे त्याचे स्थिर भांडवल वाढेल.

तेजपाल सिंग प्रमाणे, इतर मोठे आणि मध्यम शेतकरी अतिरिक्त शेती उत्पादने विकतात. उत्पन्नाचा एक भाग वाचवला जातो आणि पुढील हंगामासाठी भांडवल खरेदी करण्यासाठी ठेवला जातो. अशा प्रकारे, ते त्यांच्या स्वतःच्या बचतीतून शेतीसाठी भांडवलाची व्यवस्था करू शकतात. काही शेतकरी बचतीचा वापर गुरेढोरे खरेदी करण्यासाठी, ट्रक खरेदी करण्यासाठी किंवा दुकाने उभारण्यासाठी देखील करू शकतात. जसे आपण पाहणार आहोत, हे बिगर-शेती कामांसाठी भांडवल बनवते.

पालमपूरमधील बिगरशेती उपक्रम

पालमपूरमध्ये शेती हा मुख्य उत्पादन व्यवसाय आहे हे आपण शिकलो आहोत. आता आपण काही बिगर-कृषी उत्पादन उपक्रमांवर एक नजर टाकू. पालमपूरमध्ये काम करणारे फक्त २५ टक्के लोक शेतीव्यतिरिक्त इतर कामांमध्ये गुंतलेले आहेत.

१. दुग्धव्यवसाय - इतर सामान्य क्रियाकलाप

पालमपूरमधील अनेक कुटुंबांमध्ये दुग्धव्यवसाय हा एक सामान्य व्यवसाय आहे. लोक त्यांच्या म्हशींना विविध प्रकारचे गवत आणि पावसाळ्यात उगवणारे ज्वारी आणि बाजरी खायला घालतात.

हे दूध जवळच्या मोठ्या गावात रायगंजमध्ये विकले जाते. शाहपूर शहरातील दोन व्यापाऱ्यांनी रायगंज येथे संकलन आणि शीतकरण केंद्रे स्थापन केली आहेत जिथून दूध दूरच्या गावांमध्ये आणि शहरांमध्ये नेले जाते.

चला चर्चा करूया

- आपण तीन शेतकरी घेऊ. प्रत्येकाने त्यांच्या शेतात गहू लावला आहे. उत्पादन वेगळे आहे (स्तंभ २ पहा). प्रत्येकाने गव्हाचा वापर किती शेतकरी कुटुंब एकच आहे (स्तंभ ३). या वर्षी संपूर्ण अतिरिक्त गहू पुढील वर्षाच्या उत्पादनासाठी भांडवल म्हणून वापरले जाते. तसेच समजा, उत्पादन आहे उत्पादनात वापरल्या जाणाऱ्या भांडवलाच्या दुप्पट. तत्के पूर्ण करा.

शेतकरी १

	उत्पादन	वापर	अधिशेष = उत्पादन - वापर	साठी भांडवल पुढच्या वर्षी
वर्ष १	१००	४०	६०	६०
वर्ष २	१२०	४०		
वर्ष ३		४०		

शेतकरी २

	उत्पादन	वापर	अधिशेष	साठी भांडवल पुढच्या वर्षी
वर्ष १	८०	४०		
वर्ष २		४०		
वर्ष ३		४०		

शेतकरी ३

	उत्पादन	वापर	अधिशेष	साठी भांडवल पुढच्या वर्षी
वर्ष १	६०	४०		
वर्ष २		४०		
वर्ष ३		४०		

चला चर्चा करूया

- तीन शेतकऱ्यांनी गेल्या काही वर्षात केलेल्या गव्हाच्या उत्पादनाची तुलना करा.
- तिसऱ्या वर्षात शेतकरी ३ चे काय होते? तो उत्पादन चालू ठेवू शकेल का? काय? उत्पादन सुरू ठेवण्यासाठी त्याला काय करावे लागेल?

२. लघु-प्रमाणाचे उदाहरण

पालमपूरमध्ये उत्पादन

सध्या, पन्नासपेक्षा कमी लोक आहेत
पालमपूरमध्ये उत्पादनात गुंतलेले.

उत्पादनापेक्षा वेगळे जे घेते

शहरातील मोठ्या कारखान्यांमध्ये स्थान

आणि शहरे, पालमपूरमधील उत्पादन

अतिशय सोप्या उत्पादन पद्धतीचा समावेश आहे

पालमपूर गावाची कहाणी

११

आणि ते लहान प्रमाणात केले जातात. ते बहुतेकदा घरी किंवा शेतात कुटुंबाच्या मदतीने केले जातात. क्वचितच मजूर ठेवले जातात.

मिश्रीलाल यांनी विजेवर चालणारे एक यांत्रिक ऊस गाळप यंत्र खरेदी केले आहे आणि ते त्यांच्या शेतात बसवले आहे. पूर्वी बैलांच्या मदतीने ऊस गाळप केले जात असे, परंतु आजकाल लोक ते यंत्रांद्वारे करणे पसंत करतात.

मिश्रीलाल इतर शेतकऱ्यांकडून ऊस खरेदी करतात आणि त्यावर प्रक्रिया करून गूळ बनवतात. नंतर तो गूळ शाहपूर येथील व्यापाऱ्यांना विकला जातो. या प्रक्रियेत मिश्रीलालला थोडासा नफा मिळतो.

करीमने गावात एक संगणक वर्ग केंद्र उघडले आहे. अलिकडच्या काळात शाहपूर शहरातील मोठ्या संख्येने विद्यार्थी महाविद्यालयात येत आहेत.

करीमला आढळले की गावातले अनेक विद्यार्थी शहरात संगणक वर्गात सहभागी होत आहेत. गावात दोन महिला होत्या ज्यांनी संगणक अनुप्रयोगांमध्ये पदवी घेतली होती. त्याने त्यांना कामावर ठेवण्याचा निर्णय घेतला. त्याने संगणक विकत घेतले आणि बाजाराच्या दिशेने दिसणाऱ्या त्यांच्या घराच्या समोरच्या खोलीत वर्ग सुरू केले.

हायस्कूलचे विद्यार्थी चांगल्या संख्येने उपस्थित राहू लागले आहेत.

चला चर्चा करूया

- मिश्रीलालला त्याचा गूळ उत्पादन कारखाना उभारण्यासाठी किती भांडवलाची आवश्यकता होती? • या प्रकरणात कामगार कोण पुरवतो? • मिश्रीलाल त्याचा नफा का वाढवू शकत नाही याचा अंदाज तुम्ही लावू शकता का? • त्याला तोटा कधी होऊ शकतो याची काही कारणे तुम्हाला आठवू शकतात का?

- मिश्रीलाल त्याचा गूळ त्याच्या गावात न विकता शाहपूरमधील व्यापाऱ्यांना का विकतो?

३. पालमपूरचे दुकानदार

पालमपूरमध्ये व्यापारात (वस्तूंची देवाणघेवाण) गुंतलेले लोक फारसे नाहीत. पालमपूरचे व्यापारी हे दुकानदार आहेत जे शहरातील घाऊक बाजारातून विविध वस्तू खरेदी करतात आणि गावात विकतात. गावात तुम्हाला लहान जनरल स्टोअर्स दिसतील जिथे तांदूळ, गहू, साखर, चहा, तेल, बिस्किटे, साबण, दूधपेस्ट, बॅटरी, मेणबत्त्या, नोटबुक, पेन, घेन्सिल, अगदी काही कापड अशा विविध वस्तू विकल्या जातात. बस स्टॅण्डजवळ घरे असलेल्या काही कुटुंबांनी जागेचा काही भाग लहान दुकाने उघडण्यासाठी वापरला आहे. ते खाण्यापिण्याच्या वस्तू विकतात.

चला चर्चा करूया

- करीमचे भांडवल आणि श्रम मिश्रीलालच्या भांडवलापेक्षा कसे वेगळे आहेत? • कोणीतरी आधी संगणक केंद्र का सुरू केले नाही? शक्यतेची चर्चा करा.

कारणे.

४. वाहतूक: एक वेगाने विकसित होणारे क्षेत्र

पालमपूर ते रायगंजला जोडणाऱ्या रस्त्यावर विविध प्रकारची वाहने आहेत.

रिक्षावाले, टांगावाले, जीप, ट्रॅक्टर, ट्रक चालक आणि पारंपारिक बैलगाडी आणि बोमी चालवणारे लोक हे वाहतूक सेवेतील लोक आहेत. ते एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी लोक आणि वस्तूंची वाहतूक करतात आणि त्या बदल्यात त्यांना पैसे मिळतात. गेल्या काही वर्षात वाहतुकीत गुंतलेल्या लोकांची संख्या वाढली आहे.

किशोरा हा शेतमजूर आहे. इतर अशा कामगारांप्रमाणे, किशोराला मिळणाऱ्या मजुरीवर कुटुंबाच्या गरजा भागवणे कठीण झाले. काही वर्षांपूर्वी किशोराने बँकेकडून कर्ज घेतले. हे एका सरकारी कार्यक्रमांतर्गत होते जे गरीब भूमिहीन कुटुंबांना स्वस्त कर्ज देत होते.

या पैशातून किशोराने एक म्हैस विकत घेतली. तो आता म्हशीचे दूध विकतो.

शिवाय, त्याने त्याच्या म्हाशिला लाकडी गाडी जोडली आहे आणि ती विविध वस्तू वाहून नेण्यासाठी वापरते. आठवड्यातून एकदा, तो कुंभारासाठी माती आणण्यासाठी गंगा नदीवर जातो. किंवा कधीकधी तो गूळ किंवा इतर वस्तू घेऊन शाहपूरला जातो. दरमहा त्याला वाहतुकीचे काम मिळते. परिणामी, किशोरा काही वर्षांपूर्वी जेवढे पैसे कमवत असे त्यापेक्षा जास्त पैसे कमवू शकते.

चला चर्चा करूया

• किशोराचे स्थिर भांडवल किती आहे? • त्याचे कार्यशील भांडवल किती असेल असे तुम्हाला वाटते? • किशोर किती उत्पादन कार्यात सहभागी आहे?

• पालमपूरमधील चांगल्या रस्त्यांचा फायदा केशोराला झाला आहे असे तुम्ही म्हणाल का?

सारांश

शेती हा गावातील मुख्य उत्पादन व्यवसाय आहे. गेल्या काही वर्षांत शेती करण्याच्या पद्धतीत अनेक महत्वाचे बदल झाले आहेत. यामुळे शेतकऱ्यांना त्याच जमिनीतून अधिक पिके घेता आली आहेत. जमीन स्थिर आणि दुर्मिळ असल्याने ही एक महत्वाची कामगिरी आहे. परंतु उत्पादन वाढवण्यात जमीन आणि इतर नैसर्गिक संसाधनांवर मोठा दबाव आला आहे.

शेतीच्या नवीन पद्धतींना कमी जमीन लागते, पण भांडवलाची जास्त गरज असते. मध्यम आणि मोठे शेतकरी पुढील हंगामात भांडवलाची व्यवस्था करण्यासाठी उत्पादनातून स्वतःच्या बचतीचा वापर करू शकतात. दुसरीकडे, भारतातील एकूण शेतकऱ्यांपैकी सुमारे ८० टक्के असलेल्या लहान शेतकऱ्यांना भांडवल मिळवणे कठीण जाते. त्यांच्या जमिनीचा आकार लहान असल्याने त्यांचे उत्पादन पुरेसे नसते.

अतिरिक्त निधीचा अभाव म्हणजे त्यांना स्वतःच्या बचतीतून भांडवल मिळवता येत नाही आणि त्यांना कर्ज घ्यावे लागते. कर्जाव्यतिरिक्त, अनेक लहान शेतकऱ्यांना स्वतःचे आणि त्यांच्या कुटुंबाचे पोट भरण्यासाठी शेतमजूर म्हणून अतिरिक्त काम करावे लागते.

उत्पादनात श्रम हा सर्वात मुबलक घटक असल्याने, शेतीच्या नवीन पद्धतींमध्ये जास्त श्रम वापरले गेले तर ते आदर्श ठरेल. दुर्दैवाने, असे घडलेले नाही. शेतात श्रमाचा वापर मर्यादित आहे. संधी शोधणारे कामगार शेजारच्या गावांमध्ये, शहरांमध्ये आणि शहरांमध्ये स्थलांतरित होत आहेत. काही कामगार गावातील बिगरशेती क्षेत्रात दाखल झाले आहेत.

सध्या, गावातील बिगरशेती क्षेत्र फार मोठे नाही. भारतातील ग्रामीण भागातील प्रत्येक १०० कामगारांपैकी फक्त २४ कामगार बिगरशेती कामांमध्ये गुंतलेले आहेत.

जरी गावांमध्ये शेतीबाह्य विविध उपक्रम आहेत (आम्ही फक्त काही उदाहरणे पाहिली आहेत), परंतु प्रत्येक क्षेत्रात काम करणाऱ्या लोकांची संख्या खूपच कमी आहे.

भविष्यात, गावात शेतीबाहेरील उत्पादन उपक्रम अधिक प्रमाणात पाहायला मिळावेत अशी इच्छा आहे. शेतीपेक्षा, शेतीबाहेरील कामांसाठी कमी जमीन लागते. काही प्रमाणात भांडवल असलेले लोक शेतीबाहेरील काम सुरू करू शकतात. हे भांडवल कसे मिळवायचे?

एखादी व्यक्ती स्वतःच्या बचतीचा वापर करू शकते, परंतु बहुतेकदा कर्ज घ्यावे लागते. कमी व्याजदराने कर्ज उपलब्ध असणे महत्वाचे आहे जेणेकरून बचत नसलेले लोक देखील काही बिगर-शेती व्यवसाय सुरू करू शकतील. बिगर-शेती उपक्रमांच्या विस्तारासाठी आणखी एक आवश्यक गोष्ट म्हणजे बाजारपेठ असणे जिथे उत्पादित वस्तू आणि सेवा विकल्या जाऊ शकतात. पालमपूरमध्ये, आम्ही शेजारील गावे, शहरे आणि शहरे दूध, गूळ, गहू इत्यादींसाठी बाजारपेठ उपलब्ध करून देत असल्याचे पाहिले. चांगले रस्ते, वाहतूक आणि टेलिफोनद्वारे अधिकाधिक गावे शहरांशी जोडली जात असल्याने, येत्या काळात गावात बिगर-शेती उपक्रमांच्या संधी वाढण्याची शक्यता आहे.

व्यायाम

१. भारतातील प्रत्येक गावाचे जनगणनेदरम्यान दर दहा वर्षांनी सर्वेक्षण केले जाते आणि काही तपशील खालील स्वरूपात सादर केले जातात. पालमपूरवरील माहितीच्या आधारे खालील माहिती भरा. अ. स्थान: ब. गावाचे एकूण क्षेत्रफळ:

क. जमिनीचा वापर (हेक्टरमध्ये):

लागवडीखालील जमीन		लागवडीसाठी जमीन उपलब्ध नाही (घरे, रस्ते, तलाव, चराई यांचा समावेश असलेले क्षेत्र)
सिंचित	सिंचन नसलेले	
		२६ हेक्टर

द. सुविधा:

शैक्षणिक	
वैद्यकीय	
बाजार	
वीज पुरवठा	
संवाद	
जवळचे शहर	

२. आधुनिक शेती पद्धतींमध्ये उद्योगात उत्पादित होणाऱ्या अधिक निविष्ठांची आवश्यकता असते. तुम्ही सहमत आहात का?
३. पालमपूरमधील शेतकऱ्यांना वीजेच्या प्रसारामुळे कशी मदत झाली?
४. सिंचनाखालील क्षेत्र वाढवणे महत्वाचे आहे का? का?
५. ४५० कुटुंबांमध्ये जमिनीच्या वाटपाचा तक्ता तयार करा.
पालमपूर.
६. पालमपूरमधील शेतमजुरांचे वेतन किमान वेतनापेक्षा कमी का आहे?
७. तुमच्या प्रदेशात, दोन कामगारांशी बोला. शेतमजूर किंवा बांधकामाच्या ठिकाणी काम करणारे कामगार निवडा. त्यांना किती मजुरी मिळते? त्यांना रोखीने किंवा वस्तू स्वरूपात पैसे दिले जातात का? त्यांना नियमितपणे काम मिळते का? ते कर्जात बुडालेले आहेत का?
८. एकाच तुकड्यावर उत्पादन वाढवण्याचे वेगवेगळे मार्ग कोणते आहेत?
जमीन? स्पष्ट करण्यासाठी उदाहरणे वापरा.
९. १ हेक्टर जमीन असलेल्या शेतकऱ्याच्या कामाचे वर्णन करा.
१०. मध्यम आणि मोठ्या शेतकऱ्यांना शेतीसाठी भांडवल कसे मिळते? ते लहान शेतकऱ्यांपेक्षा वेगळे कसे आहे?
११. सविताला ताजपाल सिंगकडून कोणत्या अटीवर कर्ज मिळाले? जर सविताला बँकेकडून कमी व्याजदराने कर्ज मिळाले तर तिची परिस्थिती वेगळी असती का?
१२. तुमच्या प्रदेशातील काही जुन्या रहिवाशांशी बोला आणि गेल्या ३० वर्षांत सिंचनातील बदल आणि उत्पादन पद्धतींमधील बदलांवर एक छोटासा अहवाल लिहा.
(पर्यायी)

१३. तुमच्या प्रदेशात कोणते बिगरशेती उत्पादन उपक्रम सुरू आहेत?
एक छोटी यादी.

१४. अधिक बिगरशेती उत्पादन उपक्रम सुरू करण्यासाठी काय करता येईल?
गावांमध्ये?

संदर्भ

एटिएन, गिल्बर्ट. १९८५. आशियातील ग्रामीण विकास: शेतकरी, ऋषी यांच्याशी बैठका
प्रकाशने, नवी दिल्ली.

एटिएन, गिल्बर्ट. १९८८. अन्न आणि गरिबी: भारताची अर्धी जिंकलेली लढाई, सेज पब्लिकेशन्स,
नवी दिल्ली.

आरएजे, केएन १९९१. सीटी कुरियन (संपादित) मधील 'ग्रामीण भारत आणि त्याची राजकीय अर्थव्यवस्था'
अर्थव्यवस्था, समाज आणि विकास, सेज पब्लिकेशन्स, नवी दिल्ली थॉर्नर, डॅनियल आणि ऑलिस थॉर्नर.

१९६२. भारतातील जमीन आणि कामगार, आशिया प्रकाशन गृह, मुंबई. [http://economictimes.indiatimes.com/news/policy/government-](http://economictimes.indiatimes.com/news/policy/government-hikes-minimum-wage-for-agriculture-labourer/articleshow/57408252.cms)

[hikes-minimum-wage-for-agriculture-labourer/articleshow/57408252.cms](http://economictimes.indiatimes.com/news/policy/government-hikes-minimum-wage-for-agriculture-labourer/articleshow/57408252.cms)

